

EĞİTİMDE YABANCILAŞMA

Doç. Dr. Mahmut TEZCAN (*)

Yabancılaşma, özellikle günümüz sanayi toplumlarında tüm kurumları ve insan ilişkilerini etkileyen bir kavram durumuna gelmiştir. Yabancılaşmanın en çok etkilediği alanlardan birisi de eğitimidir. Özellikle orta öğretimin ikinci kademesi ve yüksek öğretimde yabancılaşma daha belirgindir. Gençlik bunalımları, gençlik sorunlarının yoğunlaştığı tüm ülkelerde yabancılaşma kendisini göstermektedir. Bu yazımızda yabancılaşmanın daha çok okul örgütü içerisindeki görünümüne değineceğiz. Önce, kavramın sosyolojik açıklanmasını, sonra, yabancılaşmanın okul içerisindeki kaynaklarını ve son olarak da önlenmesi konusunu ele alacağız.

I. YABANCILAŞMA KAVRAMI :

Yabancılaşma, kavram olarak bireysel psikolojik bir durumdur. Yani, bireyin üyesi olduğu toplumdan uzaklaştırılmış, o topluma ve kültüre düşman olan, reddeden kişi demektir. Bu yönüyle de toplumsal bir içeriğe sahiptir. Böylece konu, sosyolojik bir boyut kazanmıştır. Günümüz Amerikalı sosyologlarından *Melvin Seeman*, yabancılaşma konusundaki araştırmalarıyla tanınmıştır. *Seeman*, toplum içinde hareket eden bireyin kişisel açıdan yabancılaşmasını incelemektedir. Böylece konu, sosyal - psikolojik bir görünüm kazanmıştır(9). Bir kişinin özduyuları ve özgereksinimleriyle bağlantısını kaybetmesi olgusudur.

Seeman, yabancılaşma kavramının değişik boyutlarını, içeriğini aşağıdaki gibi belirlemiştir(9).

(*) Eğitim Programları ve Öğretim Bölümü, Eğitimin Sosyal ve Tarihi Temelleri Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

1) **Güçsüzlük** — İçinde yaşanılan toplumu etkilemede yetersizlik, ya da yetersizlik duygusu taşımak. Bireyin ulaşmak istediği amaçlara ulaşamamasının doğurduğu duygularla ilişkilidir.

2) **Anlamsızlık** — Olumlu sayılan amaçlara varma imkanı olsa bile, etkinlik anlam kazanamamaktadır. Bir tür, yönetme ve inanç yolları eksikliği duygusu. Bireyin neye inanacağına karar vermemesi durumundan kaynaklanan düygu.

3) **Kuralsızlık** — Belirli amaçlara ulaşmak için toplumsal olarak benimsenmeyen davranışlara baş vurma gerekliliği hakkındaki yüksek beklentidir.

4) **Soyutlanma** — Üyesi bulunulan toplumun belirlenmiş normlarına ve amaçlarına yeterli olmayan biçimde katılma ya da bunlara yabancılaşma.

5) **Öz yabancılaşma** — Kendi kendine yabancılaşmadır. Bireyin kendisini ödüllendirici gerçek doyum sağlayıcı etkinlikler bulmakta yetersiz kalmasıdır.

Yabancılaşmanın yukarda belirttiğimiz genel anlamından sonra eğitim alanındaki görünümüne değinelim. Bu konuda ülkemizde yerli araştırmalar yapılmış değildir. Açıklamalarımız daha çok Batı ülkelerinin okullarında yapılan bulgulara ilişkindir.

Bir yazar, yabancılaşmanın ölçütleri olarak aşağıdaki noktaları belirtmektedir(5).

a. **Bütünleşme birleşme**

Bireyin bir aile üyesi olup olmadığı ya da okul dışında oluşu,

b. **Kimlik**

Gencin, ailenin ya da okulun amaç ve değerlerini kabul ya da red etmesi,

c. **Başarı**

Gencin herhangi bir sistemin, okulun, ailenin üyesi olarak ioraatından doyum sağlaması ya da sağlayamaması.

II. YABANCILAŞMA KAYNAKLARI :

Genel olarak gençliğin yabancılaşması, fonksiyonalistlere göre, onların tüm toplumla psikolojik, toplumsal, ekonomik ve siyasal

yönlerden bütünleşememesi ya da zayıf bütünleşmesi sonucu ortaya çıkar(7).

Eğitimci *Weinberg*, öğrenci yabancılaşmasını teşvik eden kaynakları daha ayrıntılı olarak şu noktalar etrafında toplamaktadır(2).

1. Kişisel olmayan çevre :

Kişiselleştirilmiş çevrede öğrenciler birbirleriyle, fakülte ile, yönetim personeli ile, yaşamlarını etkileyen kararların verilmesi açısından anlamlı ilişkiler içersindedirler. Oysaki kişisel olmayan çevrede öğrenciler çeşitli durumlarla karşılaşır. Örneğin :

A. Öğrenciler birbirleriyle iyi ilişkilere giremezler. Çünkü :

a) Birbirleriyle karşılaşamazlar.

b) Karşılaştıklarında sınıf çok az etkileşim sağlar.

c) Sistemin ödülleri için birbirleriyle yarış içindedirler.

d) İletişim için, aşırı uzmanlaşma nedeniyle nadiren ortaklaşa bir temele sahiptir.

B. Öğrenciler böyle bir çevrede fakülte ile de anlamlı olarak ilgili değildirler. Çünkü :

a) Rol ilişkileri geleneksel olarak biçimseldir.

b) Fakülte, akademik olmayan öğrenci sorunlarına karşı duyarlı değildir.

c) Fakültenin lisans öğrencileri için araştırma üzerinde yoğunlaşan bir eğitimi ihmal etmesi.

C. Yönetim personeli ile ilişkiler :

a) Öğrencilerin yönetim personeli ile ilişki kuramaması.

b) Yönetim yapısını anlamamaları.

c) Yönetimsel işlevler, bireylerin kararlarından çok, biçimsel kurallar ve sorumluluklar bütünüdür.

2. Yetersiz ve İlgisiz Öğretim :

Geniş, kalabalık sınıflar, bireysel ilgiyi sağlayamazlar. Soru sorulamaz, öğretmen özel konularda çocukları yönlendiremez. Bu

husus ehliyetli öğretmenlerin eksikliğinden de kaynaklanabilir. Öğrenciler, sık sık, derslerini anlamsız, önemsiz ve yersiz bulurlar. Müfredat programlarının uygun olmayışı ve gereksiz yönleri. Bu durumlar yabancılaşmaya yol açar.

3. Bürokratik Üşengeçlik :

Bürokratik kurumlar daima yavaş değişirler. Katılanların taleplerini hızla karşılama kapasiteleri yoktur. Birçok üniversite öğrencisi bu kurumsal değişimin yavaşlığından gerilim deneyimine sahip olmuşlardır. Oysa öğrenciler, hızla değişen bir kültürün parçasıdırlar.

Öğrenciler, değişiklik arzularının gerçekleşmesini isterler. Fakat bürokratik ortamda değişikliği etkileyen sorunları bilmezler. Bürokraside yer alan kişilerin karar verebileceklerine inanırlar. Eğer kendilerine olumsuz bir şey söylenirse hemen isyan ederler. Bürokratlar, herhangi bir şeyi makul bir tarzda yapmak isterler. Yani imkanları algılamak için bürokratik yapının sınırlılıklarını görüşüp tartışmak isterler.

4. Can Sıkıcılık ve Yorgunluk :

Geciktirilmiş doyumun sonuçları sıkıcılık ve yorgunluktur. Öğretim kademelerinin giderek uzaması. Bazı dallarda yüksek lisans, doktora derecelerinin aranması yorgunluğa ve sıkıcılığa yol açabilmektedir. Çevrede birçok insan davranışının mantıksızlığı, irrasyonelliği de öğrenciyi etkilemektedir.

5. Okullardaki Büyük Değişmeler :

Okullarda meydana gelen büyük çaptaki değişmeler de yabancılaşma kaynağıdır. Bu değişmeler, velilerle okul arasındaki mesafeyi de arttırmaktadır. Eğitim kurumlarının tümünün hacmi genişlemektedir. Büyümenin en belirgin örneği okul bürokrasisidir. Böylece okul personelinin meslekleşmesi söz konusu olmaktadır. Okulun hacminin büyümesi, daha çok öğrencinin okula gelmesine, uzun süre okulda kalmasına yol açmaktadır. Bu durum, daha fazla öğretmen, yönetici, okul ve para gerektirmektedir(8).

6. Kurallar ve Yönetmelikler :

Lise ve genel olarak orta öğretimin denetim yapısının otoriter bir özellik taşıdığı bir çok ülkeler bakımından bir gerçektir. Öğ-

renci ayaklanmalarının, protestoların yoğun olduğu dönemlerde onların başlıca istekleri, öğrencilik yaşamlarında otoriter denetimden kurtularak özgür davranışlara kavuşmak idi. Kuşkusuz orta öğretim öğrencisi, ana baba denetiminin ve genel denetimin miktarının ne kadar olması gerektiği konusunda belirli bir yaşa ve görüşe sahip kişilerdir. Oysaki aşırı otoriter denetim ve davranışlar onları yabancılaşmaya götürmüştür.

III. YABANCILAŞMANIN ÖNLENMESİ :

Batı ülkelerinde kamu okullarında aşağıda belirtilen bazı mekanizmalar yoluyla öğrencilerin yabancılaşmaya uğraması, kısmen önlenmiştir(2).

- a. Sert toplumsallaşma
- b. Dışlaşma «Cooling out»
- c. Sapmanın olumsuz olarak yaptırılanması
- d. Yarışmaya dayalı başarıyı korumak için resmî ödüller üzerindeki güven.

Bunlar geleneksel olarak yabancılaşmayı azaltan klasik uygulamalardır. Aslında bunlar bilinçsiz olarak da uygulanmışlardır. Bunların dışında bugün yabancılaşmayı azaltma çabaları, yâni okula öğrenci katılımını sağlamak ve bütünleştirmek, Batı ülkelerindeki okullarda oldukça yoğunlaşmıştır. Örneğin aşağıda ele alacağımız gibi, okulun büyüklüğünü azaltarak daha küçük bir birim durumuna getirmek, okul yönetimine öğrenci katılımını sağlamak, okul havasını (iklimini) insancillaştırmak ve bireyselleştirilmiş öğretim bu çabaların başlıcaları arasındadır. Bunlar arasında, «**Bireyselleştirilmiş öğretim**» üzerinde daha dikkatle durulmaktadır.

Öğretim etkinliklerinin bireyselleştirilmesi ile, öğrencinin okulu terk etmesinin temel nedenleri olan konuya ilgisizlik, uyur - gezer olma, disiplin suçları, uyarıcı yetersizliği ve sıkıcılık ortadan kaldırılmış olmaktadır.

Bireysel öğretim etkinliklerinde, öğrenci ilgi duyduğu konuda kendi adınına göre ilerlemekte ve kendi amaçlarını geliştirmektedir. Zengin ve çeşitli öğretim yöntemleri, araç gereçler, müzik ve beden eğitimi gibi grup çalışmalarına yer veren etkinlikler yaban-

cılaşmayı da azaltmaktadır. Okullarda yabancılaşmanın azaltılması, üç nedenle gereklidir(1).

1. Öğrenci katılımı, öğrenme için gereklidir.
2. Toplumsal ve psikolojik olarak insanların birlikte çalışmaları, birbirleriyle ilgili olmaları, bütünleşme bakımından edilgen, çekilme tarzındaki davranışlara oranla daha değerlidir.
3. Eğitimsel ve ahiaksal ölçütler rehber olarak geliştirilebilirler.

Yabancılaşma, okulun dışındaki istilacı toplumsal güçler sonucu olarak görülebilir. Örneğin uzmanlaşma, hareketlilik, bürokratlaşma, rasyonelleşme, kapitalizm, modernleşme gibi(1).

Newmann, üç temel insan ihtiyacının, yabancılaşmayı en aza indirgemelidir inancındadır(1).

1. Bütünleşme ihtiyacı ya da bir kimsenin deneyiminde uyumluluk ve süreklilik,
2. Bireysellik ihtiyacı,
3. Topluluk ihtiyacı.

Örgüt kuramı ve örgütler toplumsal psikolojisi literatürü, öğrenci yabancılaşmasını azaltmak ile ilgili olarak şu genel konuları ileri sürmektedir(1).

1. Gönüllü Seçim :

Eğer öğrenciler ve ana babaları birlikte paylaştıkları eğitimel amaçları gerçekleştiren ve gönüllü olarak geliştirip devam ettikleri okulu seçerlerse öğrenci yabancılaşması azalır. Böylece okul yaşamında bireysellik, toplumsallık ve kişisel bütünleşme gelişir.

2. Açık ve Tutarlı, Uygun Amaçlar :

Yapılan araştırmalara göre başarı, devam ve gerekli olan zamanın ötesindeki okul yaşamına öğrenci katılımı ve okuldaki suçluluk oranının düşük düzeyde olması, amaçlar üzerindeki anlaşma ve kuralların pekiştirildiği okullarda söz konusudur. Yani, okulun beklentilerinde belirsizliğin az olduğu okullar bu sonucu doğurur.

lar. Okulun amaçlarındaki büyük açıklık ve uygunluk, yabancılaşmanın önlenmesinde etkin bir yoldur.

3. Küçük Çapta Okul :

Okullar, bireysel ve toplumsal amaçları karşılamaya yetecek kaynaklar çeşitliliğini verebilecek kadar genişlikte olmalıdır. Fakat üyeler arasındaki birleştirici ilişkileri kolaylaştıracak kadar da küçüklikte olmalıdır. Geniş okul, bireysel inzivayı sağlayabilir, şiddetli ortaklaşa sadakati teşvik edebilir. Küçük okul, bireysel seçimi kaldırabilir. Bununla birlikte, küçük okullar, tüm üyeler arasında sürekli ilişki fırsatı sağlar. Bu da yabancılaşmaya karşı önemli bir kurtarıcıdır. Okul ne kadar büyük olursa, açık, benimsenmiş amaçlar, okul yönetimine öğrenci katılımını geliştirmek ve öğrenciler ve personel arasında olumlu kişisel ilişkileri yaratmak zorlaşır.

Büyük okul - küçük okul karşılaştırıldığında aralarındaki farklar daha belirgin olarak ortaya çıkar. Çeşitli yazarların yaptıkları değişik araştırmalar, aşağıdaki bulguları ortaya çıkarmıştır(3).

1. «Küçük okul öğrencileri daha fazla sayıda davranış alanına girmekte, daha fazla ders dışı etkinliğe katılmaktadırlar.

2. Küçük okul öğrencileri, katıldıkları alanlarda daha fazla sorumluluk gerektiren işler yüklenmekte, alanın işleyişine, alanın etkinliğinin sürdürülmesine daha fazla katkıda bulunan görevler almaktadırlar.

3. Küçük okul öğrencileri etkinliklere katılmak, önemli görevler almakla ilgili olarak daha fazla doyum sağladıklarını belirtmektedirler. Küçük okullardaki çocuklar, icraatlarından doyum elde etmektedirler. Bir işi başarabildikleri, önemli görevler üstlendikleri için etkinliklerde doyuma ulaşmaktadırlar. Büyük okul çocukları ise, başkalarının katılmasını izlemekle, kalabalığın içinde olmakla, okul ve onunla ilgili etkinlikler hakkında bilgi edinmekle, dolaylı olarak doyum sağlamaktadırlar. Bunların hiçbiri, işi yaparak, icraat ortaya koyarak duyulan doyum değildir.

4. Küçük okuldaki çocuğun kendisinin işlevsel önemi ile ilgili kanısı daha yüksektir. Bu çocuklar, başkalarının gözünde de daha değerli oldukları kanısındadırlar.

5. Küçük okuldaki çocuk, işi ile daha fazla özdeşleşmektedir. İşin yapılıp yapılmaması ya da en iyi biçimde yapılması önem kazanmakta, işi yapan kişilerin kişilik özellikleri ikincil planda kalmaktadır.

6. Küçük okuldaki öğrencilerin bireysel farklılıklara daha az duyarlı oldukları, birlikte çalıştıkları kişileri daha kolay kabullendikleri görülmüştür. Büyük okuldaki çocuğa açık olan birçok ders dışı etkinlik vardır; kuramsal olarak düşünüldüğünde çocuk, bunların hepsine katılabilir. Ne var ki, herbir etkinliğin o çocuğa olan gereksinmesi azdır; yani, alanın işlerliğini sürdürebilmesi o çocuğun katkısına bağlı değildir. Oysa küçük okuldaki etkinliklerin öğrencilere gereksinmesi vardır. Küçük okulda birçok etkinlik öğrencilere gereksinme duyduğu için, küçük okuldaki öğrencilerin katıldığı etkinlikler daha geniş bir **ranj** oluşturmakta, çocuk birçok değişik türden etkinlikte rol almakta ve hem de bunlarda sorumluluk gerektiren görevler yapmaktadır. Büyük okuldaki çocuk ise, genelde etkinliklerin dışında kalmaktadır. Zira katkısına gereksinme yoktur. Girebildiği alanlarda da genellikle içte değil, dışta rol alır. Ancak üstün yetenek ve beceri gösterebileceği, özel katkıda bulunabileceği türden etkinliklere girebilir. Küçük okuldaki çocuk, birçok etkinlikte kendini denemek ve beceri kazanmak olanağı bulurken, büyük okuldaki çocuk ancak önceden becerisini ve yeteneğini belirleyebilirse etkinliğe katılabilmektedir.»

4. Katılım :

Okullar, öğrencileri okulun politikası ve yönetimine katmak için asgari fırsatlar sağlamalıdır. Katılımcı örgütler, bireylere ilgilerini ve kişiliklerini ifade etmeye müsaade eder.

5. Genişletilmiş ve Ortaklaşa Roller :

Eğer öğrenciler, kendi çıkarları ile okuldaki yaşamları arasında bir bütünleşmeyi algılayarlarsa, öğretmenlerine güvenirler.

Pek muhtemel, eğer öğrenciler öğretmenlerle bireysel temel üzerinde sürekli zaman içerisinde ilişki içinde iseler güven ilişkileri gelişir, ya da birlikte boş zaman etkinlikleri, rehberlik çalışmaları, yemek yeme, ev işleri gibi etkinliklere katılırlarsa genişletilmiş, ortaklaşa roller fazlalaşır.

6. Bütünleştirilmiş İş :

Batı ülkelerindeki okullardaki yabancılaşma araştırmaları okullardaki iş üzerine pek fazla eğilmemişlerdir. İş üzerinde bütünleşme için üç ölçüt vardır. Öğrenci (Çalışan işçi gibi), üretimin küçük bir parçasından çok büyük bir kısmını tamamlarsa; işçi (öğrenci), üretim sürecinin birçok aşamalarında sorumluluk almışsa; ve iş, işçinin iş yeri dışındaki bağlantılarına uygunluk gösteriyorsa. Bu ölçütler okulda iş ve çalışma yaşamına bütünleşmeyi gösterirler. Kuşkusuz her okulda iş yaşamı yoktur. Bu tür uygulamalar daha çok teknik okullar için söz konusudur ve o tür okullar için geçerlidir. *Wehlage, Stone ve Kleibard* gibi araştırmacılar, sınıfta kalmanın düşük oranda olduğu okullarda genişletilmiş rol ilişkilerinin yaygın olduğunu saptamışlardır(1).

Öğrenci yabancılaşmasının kaynakları yetişkinlerle ilişkilerinde olabileceği gibi birbirleriyle ilişkilerinde de söz konusudur(1). Genellikle öğretim, öğrenciler arasında takım çalışmasını geliştirmek biçiminde teşvik edilmiştir ve sınıfta öğrenciler arasında iletişim, ödüllendirilmekten çok cezalandırılmıştır. Grup projeleri de teşvik edilmemektedir. Bireysel öğrenci başarısını değerlendirmekteki güçlükler nedeniyle.

Ders dışı etkinlikler ve bazı mesleksi programlar ortaklaşa roller için fırsat sağlarlar ki bunlar öğretim programlarına yansıtılmalı yada okul yaşamının diğer yönlerine yansıtılmalıdır. Okullar, yönetime katılmak için fırsatlar yaratabilirler. Hatta bazı işlerde öğrenci yardımcılığını bekleyebilirler. Örneğin özel öğretmenlik (tutoring), iletişim araçlarının kullanılmasına ilişkin işler, memurluk, yemek hazırlama, bitkilere bakım (Bahçıvanlık) gibi.

S O N U Ç

Yabancılaşma olgusu, günümüzde eğitimi ve okulu giderek artan bir biçimde etkilemektedir. Açıklamalarımız daha çok sanayileşmiş ülkeler okullarına özgü bulgulardır. Şiddet, siyasal aktivite, suçluluk, hipilik, sanat eserlerini tahrip (Vandalizm), düşük başarı, sınıfta kalma, devamsızlık, okul etkinliklerine az katılım, öğrenci ilgisizliği, okula düşmanlık gibi toplumsal ve eğitsel sorunlara yol açan yabancılaşma, 1968 yılından sonra ülkemiz gençliğinde ciddi boyutlara varma aşamasına gelmiştir. Yakın bir gelecek

te sanayileşen ülkemizde diğer ülkelerdeki gibi etkileyeceği kuşkusuzdur. Bu nedenle özellikle yabancılaşmayı azaltan önlemleri ülkemiz açısından da dikkate almak gerekir. Bu açıdan özellikle öğrenci yabancılaşmasına ilişkin sistematik ulusal çapta bilimsel araştırmalara ihtiyacımız ortadadır.

KAYNAKLAR

1. Newmann, M. Fred : Reducing Student Alienation in High Schools : Implications of Theory. Harvard Educational Review, Vol. 51, No. 4, November 1981.
2. Weinberg, Carl : Education and Social Problems, U.S.A. 1971.
3. Güneş, İpek. Okul Büyüklüğünün Öğrenci Yaşamına Etkisi, Psikoloji Dergisi, Sayı 10, Haziran 1980.
4. Schaffer, Edward : Alienation And The Sociology of Education. Educational Theory, Vol. 20, No: 2, Spring 1970.
5. Kvaraceus C. William. «Alienation as a Phenomenon of Youth»in Alienation : Plight of Modern Man? Ed. C. Bier, S. J., U.S.A. 1972.
6. Tolan, Barlas. Çağdaş Toplumun Bunalımı — Anomi ve Yabancılaşma, Ankara 1980, AİTİA. Yayını No: 132.
7. Tezcan, Mahmut. Kuşaklar Çatışması, Ankara 1981.
8. Reagan, M. Gerald. «The Schools and Alienation»in Alienation Ed. Frank Johnson, U.S.A. 1973.
9. Seeman, Melvin. On the Meaning of Alienation, American Sociological Review. December 1959, Vol. 24, No: 6.
10. Simsek, Ali, Sonetta Yabancılaşma ve Gerçekliğe Yitilmesi (Eğitimimizde Anomiyet), Ankara, 1984.